

MIÉRT NEM JÁRT PETŐFI SZÉCSÉNYBEN?

Az irodalomtörténetből jól ismerjük Petőfi nógrádi látogatásának eseményeit. Ahogyan azt nagyszerű humorú és maró satírájú művéből, az *Úti jegyzetekből* tudjuk, 1845. április 1-jén indult felvidéki utazásra. Miskolc, Kassa, Eperjes, Rozsnyó, Rimaszombat útba ejtése után június 1-jén érkezett Losoncra. Innen Fülekre kirándult, majd a gácsi várromhoz és a posztógyárhoz ment el. („Az utóbbi szemlélésében jobban gyönyörködnek tán az idegen, ha nem volna meg testének azon része, mely a tobák, fricska kedvéért teremtetett.”)

Június 13-án indult Vecseklőn át Somoskőre, majd tovább Salgóra. E kirándulásáról írott sorai, valamint ennek emlékét őrzi *Salgó* című verse olyannyira közismertek, hogy itt részleteire felesleges kitérnünk.

Június 14-től június 22-ig Losoncon pihent Steller Antal nevű barátjánál. (A látogatás egyik romantikus eseményét ő maga írta meg *A varróleány* című versében.) Június 22-én indult Losoncról, Ludányon keresztül („hol a legszebb parasztfekötőket láttam életemben”) Gyarmatra, itt másnap megtekintette a vásárt, és tovább utazott Rétságon, Vácon át Pestre. (Losoncon még egyszer jár majd, 1847. július 2-án, ugyancsak Stelleréknél.)

Szécsényben tehát mindössze átutazott. Sokat nem láthatott belőle, mert késő délután indultak: Losoncról – szekérlőcs törése miatt még vesztegeltek is –, s bizony jócskán besötétedett már, mire Szécsénybe érhettek.

Egy év múlva azonban, Pulszky Ferenc révén igen közeli kapcsolatba került a kis mezővárossal.

Pulszky Ferenc 1814-ben született Eperjesen. A csaknem teljes századot átívelő élete és pályája hű tükörképe is e kor viharosan változó eseményeinek.

Mint felvilágosult szellemű liberális nemes, korán bekapcsolódott az országgyűlési küzdelmekbe. Széles látókörű, nagy műveltségű ifjú volt (nagybátyjával, a híres műgyűjtő Fejérváry Gáborral több ízben járt külföldön), s mind politikai, mind tudományos téren hamar nagy tekintélyt szerzett. 1848-ban a pénzügyminisztériumban Kossuth államtitkáráként, majd Bécsben a király személye körüli miniszter mellett dolgozik. Ősszel pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja lesz. 1848 decemberében távozik az országból, sajnos nem éppen dicsteljes módon. Londonban tűnik fel, toborozza a szabadságharc angol híveit, informálja a közvéleményt a magyar nép hősi harcáról. Haza hosszú ideig nem is tér. 1852-ben in effige

halálra ítélik, a hóhér a bitófára szögezi nevét. 1861-ben politikai okokból összekülönbözik Kossuthal, útja elválnak az emigrációban élő társaitól. 1866-ban hazatér meglátogatni megbetegedett feleségét, s annak halála után megengedik, hogy végleg itthon maradjon. Még néhányszor indul a képviseléválasztásokon, ezúttal mint következetes Deák-párti, mígnem aztán végleg a tudománynak szenteli életét.

Mint tudóst polihisztorként tartották számon, mindenhez értett, ám nagyon kevés maradandót alkotott. Legkedvesebb tudománya az archeológia volt. Vitán felül sokat köszönhet neki a magyar régészet, még ha egyes megállapításait már túlhaladta az idő. Mint a Nemzeti Múzeum igazgatója (hosszú évtizedeken át) sokat tett a magyar történelmi emlékek megőrzéséért. Írt nyelvészeti, közgazdasági, jogi, történelmi cikkeket, szépirodalmi műveket. Gazdag, tartalmas, helyenként ellentmondásos életet élt, s bár nem volt kimondottan eredeti alkotó, méltánytalanság lenne megfeledkezni róla.

De hát valójában mi köze van Nógrád megyéhez, Szécsényhez? Pulszky 1846-ban feleségül vette egy gazdag bécsi bankár leányát, Walter Teréziát. Miután hazaköltöztek Magyarországra, úgy döntöttek, megvásárolják a szécsényi birtokot, így mégis közelebb lesznek Pozsonyhoz, az országos politika centrumához.

Szécsényt ekkoriban az eladósodott Forgách Pál bírta, aki kapva kapott a gazdag vevőn. Pulszkyék rendbe hozták a kastélyt, felújították a messze földön híres parkot, és 1846 szeptemberében beköltöztek a pompás barokk épületbe. 1848-ban, az első népképviselői országgyűlésre a szécsényiek képviselőjüké választották.

Az emigráció idején birtokukat elkobozták, s csak 1864-ben kapták vissza. Utoljára még 1869-ben jelöltette magát Szécsényben képviselőnek, majd fia, Ágoston vette át örökét mind a gazdaságban, mind a képviselőházban.

Visszatérve 1846-ra, elmondhatjuk, hogy Pulszky igen aktív szerepet vállalt a megyei közéletben. Kastélya is hamar népszerű lett. Hangulatos estélyek, baráti beszélgetések váltották egymást majd mindennap. Hazai és külföldi vendégek egyaránt megfordultak nála, s baráti viszonyban állt a megye kiválóságaival is, pl. Szontaghgal, Lisznyaival.

A velük való barátkozás mélyítette el azt a korábban támadt tervét, amiről 1846-ban a *Honderűben* ezt a hírt olvashatjuk: „Furcsa hírlapi kacsát úsztatnak jelennen a derék collégák, midőn elhíttetni akarják szegény fejünkkel, hogy Pulszky Ferencz úr Szécsényben maga számára megvásárolt ősi kastélyában a Forgáchoknak, menhelyet (asylumot) nyitand...” Pontosabban szólva nem is a kastélyban lett volna az a menhely, hanem a parkban levő kerti lakot kívánta Pulszky berendezni, s ebben vendégül látni a tehetséges, ám szegény magyar költőket, hogy nyugodt körülmények között írassák verseiket.

Azt is tudjuk, hogy legelőször Petőfi Sándort szeretné e lakba meghívni, s „ez idylli lakással megkínálni”.

Pulszkynek ez az ötlete még a beköltözés előtt, valószínűleg a birtok felmérése, bejárása során támadhatott. Tény, hogy már 1846 augusztusában tudott dolog volt, legalábbis a rendőrség előtt. Ekkor kelt az a rendőri besúgójelentés, amelyben Petőfiről írva ezt jegyzik meg: „Különben Pulszky Ferenc oly magasra becsüli ennek a túlságos lángésznek (exorbitans genie) képességeit, hogy ajánlatot tett neki: foglaljon el két szobát újonnan vásárolt szécsényi (Nógrád megyei) birtokán, és a gondtalan pihenőben költsön nemzeti dalokat.”

A besúgó jelentésével ellentétben tudjuk, Pulszky ekkor még nem ajánlotta fel a házát (sőt, nem is fogja), de a bejelentés így is nagy vihart kavart. Egyáltalán: miért éppen Petőfi volt az első jelölt, s mi lehetett a felháborodás oka?

Pulszky Ferenc emlékirataiból tudjuk, hogy feleségének a kastélyban egy-egy csendesebb estén fordítgatott Petőfi költeményeiből, s fiatal neje „meg volt hatva a költő közvetlensége által, s tüstént felismerte benne a lángészt”.

Pulszky viszont már jóval korábban felismerte Petőfiben a zsenit, nem hiába volt korának egyik legélesebb szemű, minden újdonságra felfigyelő közéleti személyisége. E mellett volt azonban néhány kevésbé szimpatikus tulajdonsága is: meglehetősen hiú, a külsőségekre, a közvélemény hangjára sokat adó emberként ismerték. Valószínű, hogy tetszelgett önmagának a gondolattal: az agyondicsért és a sárba pocskondiázott, ám mindenképpen az érdeklődés középpontjában álló ifjú költő az ő vendégszeretetét élvezte majd, s az ő busás bőkezűsége jóvoltából szebbnél szebb dalokkal öregbíti a magyar költészet hírnevét. (S a hálás utókor természetesen nem felejtje el, hogy mindezt neki, Pulszky Ferencnek köszönheti!)

Egy év múlva, 1847-ben megjelentet Pulszky egy bírálatot Petőfiről, amely kritika szerinte „szigorú, de barátságos” volt (állítólag ezt maga Petőfi ismerte el, pedig nála kritikusabb-érzékenyebb költő nemigen volt még a magyar irodalomban!).

Ez a bírálat – alighanem örzi a hamarosan tárgyalandó konfliktus hatását – hosszú évtizedekre meghatározta a Petőfi-képet. Dicséri, tömjénezi Petőfi költészetében mindazt, ami népi. („Petőfi múzsája a magyar köznép regéiben élő királyleány, mely mind mellett, hogy haja arany, könyűje gyöngy s mosolya rózsabimbó, mégis mezítláb megyen le a patakra, hogy kedvesének ruháját mossza, s piros csizmát ölt vasárnap, midőn templomba készül; egyébiránt hétköznapi reggeltől napestig mindig danol.”) Ugyanakkor viszont elvet mindent, ami politika, ami forradalmi, ami összeegyeztethetetlen a Pulszky és nagyon sokan mások által magasra értékelt politikamentes költészettel. (Azt írja Petőfiről, hogy a hazáról és a magyarságról fogalma sincs,

mert a világszabadságról ír verseiben!) Egyetérthetünk hát Fenyő Istvánnal, aki Pulszky bírálatáról megjegyzi, hogy a Petőfi-képmás eltorzítása, az egyéniség meghamisítása ebben az esszében vette kezdetét.

A hír tehát elterjedt, mire törekszik a szécsényi várúr. Vahot Imre felsőmagyarországi utazásra indult, s élményeiről a *Pesti Divatlap*ban számolt be. A végig szatirikus, gúnyos hangú beszámolóban (egyike a Heinét utánzóknak) Szécsény is szerepel egy-két sorban. Túl azon, amit már eddig is írtunk, Vahot még megjegyzi: „De íme, megjött a jobb kor s egy férfiú, kinek herczegi, grófi cím ugyan nem büszkélkedik családi törzsfáján, a magyar irodalom és művészet iránti nemes vonzalomból, baráti segédkezet ad az elhagyott magyar költőknek és alkalmat nyújt nekik arra, hogy az élelemkeresés gondjai nélkül énekelhessék a szabadságot és szívök szerelmét!”

A *Honderűben* megjelent cikk – amelyet korábban idéztünk – meglehetősen kemény hangon, mellőzve a Vahot-féle iróniát, utasítja el a Pulszky-féle jótékonykodást. Szegény magyar írók már idejutottak volna, hogy a „pénzaristocratia leggyöngébb árnyéklata” pártfogolja őket?

Egy biztos: hogy Petőfi nem fogadta el a felajánlott lehetőséget. Ha ugyan ez a felajánlás elhangzott egyáltalán. Mindenesetre tudott Pulszky szándékáról, s bízott abban, hogy az új irodalmi mecénás jóakarására számíthat, s erőt véve közismert büszkeségén, kéréssel fordult hozzá. Valószínű, hogy 1846 decemberében szövögette magában újra régi vágyát, külföldre akart utazni. Ehhez szeretett volna Pulszkytól kölcsönt kérni, s megadja majdan, amikor összegyűjtött művei megjelennek.

Pulszky még nem válaszolt levelére, amikor Pesten a Vadászkiirt vendéglőben találkoztak. Petőfi barátaival, Degré Alajossal, Lisznyai Kálmánal volt ott, míg Pulszky más urakkal ebédelt. Ebéd után átült Petőfiék asztalához, nagy hangon, sokáig beszélt készülő új történelmi regényéről, majd hirtelen a költőhöz fordulva, amúgy mellékesen megjegyezte: „Kedves barátom! Leveledre személyesen akartam megadni a választ. Nagyon sajnálom, de sok károm volt a gazdaságban, s most a szécsényi jószágon annyi befektetésre kellett költekezniem, hogy egészen ki vagyok merítve. Kívánságodat ez alkalommal sehogy se teljesíthetem...”

Hát körülbelül csak eddig tartott a nagylelkűség. Amikor az ígéretet kellett volna valóra váltani, rögtön meghátrált, s a hagyományos kibúvóval élt. Tudjuk, hogy ennek a kijelentésnek egyébként nem volt semmi alapja. Igaz, sokat költöttek a kastély rendbehozatalára, a gazdaság beindítására, de mindig rendelkezett annyi jövedelemmel, hogy fölösen fedezni tudta volna – még kölcsön formájában is – Petőfi utazási költségét.

Petőfi a visszautasításra nem szólt semmit, csak elmosolyodott, jegyezték fel barátai. Később aztán sokkal élesebben, a maga hirtelen módján felcsattanva

mondta ki véleményét Pulszky tervéről: „Hallottatok ilyet valaha! Ápolóintézet költőcsemeték számára! Kinek van kedve fölcsapni? Mindegyiknek lesz külön czellája, hol ódákat írhatunk Maecenas házigazdánk tiszteletére. Nos, kinek kell a költő-prófunt?”

Így hát végérvényesen szakított Petőfi Pulszkyval és hamvába holt tervével. Nem fogadta el a „költő-prófuntot” (de más se nagyon, mert ezután Pulszky igen hallgatott a felajánlott kerti lakról), és így Szécsény szegényebb lett egy Petőfi-látogatással.

[1978]

Tandori Dezső

„A MI ÖRÖKÖS BARÁTUNK”

Mikszáth Kálmánt elbúcsúztatva, mintegy szakférfiúsággal is elsiratva Móricz Zsigmond, a *Nyugat* folyóiratnak írt dolgozatában, e síri beszédben Mikszáthról mond személyi érdemben viszonylag keveset, sok szépet leszögez viszont arról, amit a nagy halott irodalmi lényegével kapcsolatban ő az 1910-es évben asszociálhatott, s ami valahogy mintha periódusosan visszatérő gondja lenne betűvetésünknek. Újság a könyv ellenében, előbeszédes aktualitás az örökléttel szemben, illetve a fából vaskarika csodája, amit Mikszáth művészetében ünnepel Móricz, az irodalom-megújítás, jó szerént a hírlapírás általi mégis-tündöklő ékes ténye, holott elsősorban a tárcát, emez újságmű nemet tartja „a mi örökös barátunk” fő erényének és erejének, ám esélynek is a – ne ismételjük magunkat – magyar próza igazi megújulásához. Ekképpen mondjuk: Mikszáth mintha úti állomás lenne valamerre fele, de hát messze az Ady költészeti forradalmától, félig-meddig a Jókai utáni légüres térben, azaz hát oly elismeretlen, alig felismert írók erőközegében, akik „helyett” aztán mintha Kosztolányi, Krúdy teremtette volna meg az elbeszélés, a regény valódi magyarországi huszadik századát. Mikszáth legfőbb sajátjának Móricz az előbeszédszerűséget tekinti, a távtartást bármi akadémikusságtól, ugyanakkor az anekdota megannyi hangszínét... ne is folytassuk. Magam egy régi kedvencemet kotrom elő a polcról, azt a Mikszáth-elbeszéléskötetet, melyből csekély tünődgetésem címét kölcsönzöm, egy ottani

novellacímét. Semmi hasonlóságot nem vonok Mikszáth és beszély-alakja között, eljárásom csak gyengédségalapú.

A nagy és nevezetes regények, vagyis a *Zrínyiász*, a *Nosztty*, a *Választás*: gyermekkorom emléklegendája. Születtem 1938-ban, felnőtt olvasónak akkor tekintettem magam elsőnek, hogy kora-tizenvalahányasan Mikszáthot engedtek idehaza kézbe vennem. Aki azt a világot megérti, sugallták környezetemben, má: tud valamit, de vigyázat, semmit túl korán! Móricz ítéletével ellentételesen: nekem kora-húsz évesen a Mikszáth-novellák jelentették „az” igazi nagy palócot, hamarjában felkerült ő mégis polc magasba, mert akkor rég „túlestem” már az első Kosztolányi – összes élményen – ezt Ottlik mesterbarátsága hozta vissza, hozta igazából elő azután egy kis időre és örökre –, az egzisztencialista irodalom létfontossága „járta”, és ami Dosztojevskijtől, Csehovtól olvasmány elmaradt, szinte máig. Hol lett volna helye Mikszáthnak ebben az egyre szaporább forgású csillagképrendszerben?

Ám az az elbeszélés, melyről szólni szeretnék most, a már többször is idézett című, maradandó vágyképként kísértett: min is sírtam én olyan jót tizennyolc évesen?

Valami – ismétlem a nevet – csehovi hangulat, olyasmi volt, de hát Mándy után valóba csak Anton Pavlovicshoz magához kanyarodhat vissza az érdeklődő kegyes... jaj, Mikszáth Kálmánhoz?

Most, tessék: jaj, vissza Mikszáth Kálmánhoz.

S de jó!

Már az első bekezdés, e novelláé, kerekded „oroszos” remeklés. Az anekdotai hangulat országos horderejűnek akarna ígérkezni, de kamara-jellegű marad, és ez jó. Kezdődik a beszély szó szerint így: „Egy délvidéki városkánál szálltunk a vonatról, hogy ott háljunk, s nappal folytassuk utunkat tovább.” A hagyományos próza elbűvölő hangütése. Ráérünk, sugallja – de már feszültséggel.

Ennek mintha ellentmondana a magyar délvidéki tipológiai atlasza, hangulatos csúfondáros bekezdések során át.

El is gondolkozom: a „mai kor”, mondjuk inkább, a megint aktuális fél-múlt lélekhangulatait kifejezhetnők-e ilyen komótosággal? Például mondhatnám-e: idehaza földön csak az is kényelmetlen, hogy otthonomban, álmatlanul este, nem gyújthatok egyetlen szál cigarettára se – legalább –, nem foghatom magam, hogy menjek, járjak egyet, ahogy Kafka írja pediglen, viszont hogy erre idegenben hosszasan módodom lesz, fájdalommal tölt el, mintha megcsalnék valamit, bár inkább boldogtalanul őriznem kellene híven, szerencsétlenkedve? Mondhatnánk-e bármi ilyet így, azaz hát lekerekítve? Eleven hagyomány-e az akármennyire is tökélyes mikszáthi próza?

A „Fehér róka” fogadóban viszály támad, így folytatódik a novella. Ott, ahol a „nagyon rossz állapotban talált” sarokasztalnál az író és vérköpős útitársa, a professzor ücsörög már. Szőke úr, vörös úr egymásnak esik „valami Hamilovics” tárgyában, s az író és társa mit sem ért az egészből: öröm, hogy a vérmeskedőket megfékezik. Akkor az elbeszélő érdeklődni kezd. Ki lenne „a vörös ember”, ki „úgy fújt dühében, mikor mellettünk elhaladt, mint egy kehes ló”, és így tovább.

Olvasom, újraolvasom a novellát, s arra gondolok: milyen élmény lehetett ez nekem egykor? Miért éreztem alkalmasint akkor is, hogy az elbeszélés valami nagy szomorúság felé bukdácsol? Szépséges, nem is oly régimódi stílusával. Olvasom, s csak az a máig nem múlt szomorúság eleven az egészből, fogalmam sincs, mi lesz, mi volt Szlebenits Mihály – a vörös úr – története, mi több, élethistóriája, ennek lényege, vejeje, amit mind, s nem sokkal többet, az elbeszélésből magam 42 éve megtudtam.

„Mintha két anya hordta volna a hasában” a megférhetetlen, rabiátus, de olykor báránycént megjuhászodó embert. Mondani sem kell, hogy „egy anyabika és egy nőstény tigris”.

Megtudjuk róla, hogy birtokát eltékozolta, most „egészen a züllés útján van”. Ez kicsit olyas kifejezés, mintha a századelőn készült fordítás részlete volna. Anekdotát tudunk meg Szlebenits gonoszkodó irgalmatlanságáról, szeszélyeiről. De a magyar vidék jellegzetesen bírós, szolgabírók törtétiáival delectál minket aztán Mikszáth tovább, s értesülhetünk, sok gazságért Szlebenitsnek semmi bántódása nem lett, ellenben egyetlen helyes cselekedetéért végül miniszteriálisan elcsapták – botrányos esetét kiírták a lapok, persze, hát így.

Hogy itt tartunk, a fekete, ellenszenves arcú ember visszatér a vendéglőterembe, máris akaratoskodik, dirigál, hanem aztán csak ül megint boránál, hozzá nem nyúl, közben nyög, fújtat, láthatóan szenved – külsőségesen –, s így az író zavartalanabban szemügyre veheti, miféle is lenne.

De csakhamar szerencséteti őket: asztalukhoz megy, bemutatkozik – miután összetörte poharát –, ez nem kis meglepetés.

Valami orvosságos üvegről is szó van, ezeket behozta, ezeket az író s társa asztalához magával viszi.

„A nagy Hamilovics megölője”, ezt tette hozzá mosolyogva a bemutatkozó szavakhoz. Szlebenits felismeri az írot, kedveskedve érdeklődik, miféle új „mézet” gyűjt az élveteg olvasók számára, „nekünk”. S közben, hogy így beszél, szomorú a hangja.

Mikszáthot összevéri Eötvössel, de se baj, így kommentálja: „Ezt mondom én, Szlebenits Mihály”. Szoknya miatt volt, folytatja, és a többi. Iszik

végre, és Mikszáthék érzik, most jön „a nemzeti giliszta”, a felköszöntés. Jön is.

Szlebenits a híres találkozásokat ecseteli, méltatja így Nagy Frigyesét Voltaire-rel, Sándor cárát I. Napóleonnal, Hamletét, atyja szellemével, Szlebenits Mihályét az íróval, s hogy ez mind közt a legkiemelkedőbb ügy.

„S hogy minden így” – t.i. letegezõ cimborasággal – „meg volt pecsételve, enyelgõ hangon, mely sehogy sem illett hozzá, így szólt, merengõ tekintetét rám tapasztva” – már brudercsók után! –: „Hosszas már most az örökös barátodnak egy palack francia pezsgõt!”

Mily boldog voltam, mikor Ottlik novelláját olvastam aztán, évek múlva, *A Drugeth-legenda*, hogy tudtam, Mikszáthról tudhattam, miféle nevezetes pezsgõ is a Vevuve Cliquot!

Ezt rendelte ugyanis Szlebenits.

Gondolom, akkor, 42 éve is tudhattam: nem a semmiért aprózza a lépést így az író, visszafojt egyelőre valamit, s az nagyot fog durranni. Nem külsõségesen.

Szlebenits nemsokára már az életét meséli, a jelent s a félmúltat. Asszonya van otthon, igaz, nem hites feleség, de mit számít a cserép, a tulipán virág a fő, s az, a Misica gyerek, aki az övé, az az igazi, Szlebenits vér. Az asszony miatt halt meg egyébiránt a Hamilovics.

Ekkor hideg veríték lepi el homlokát, holttá sápad, s a gyerek dolgát – és az orvosságos üvegekét is – mondja alkalmasint: a gyerek beteg lehet, ez derül ki, és Istennek szól Szlebenits Mihály, elröhögve amúgy: „Isten, Isten, ne nyúlj a gyerekhez”.

Ahogy ezt õ „az asszonyra nézve” a Hamilovicsnak is mondott.

Hanem – rögvest utána a professzortól is egy üveg pezsgõt kér, örökös barátjaként.

Azután – eléggé rendszeres előadásmóddal, de némiképp habogósan – előad Szlebenits egy további élettörténetrészét: jött be õ a városba, ide, gyógyszerért a Misicának, ezek azok az üvegek, a Nikolájt küldte el a patikába, addig õ bejött – s randalírozva összeveszett a szõke úrral –, ellenben a kocsiját egy kis lánykára bízta, aki egy hatost koldult ki belõle, visszajött a Nikoláj kocsis, hát mit látnak, a kis lányka alszik szegény az ülésen, s neki, Szlebenitsnek nincs szíve felkölteni.

Ekképpen kér még egy üveg pezsgõt az írótól.

Végezetül nagy fordulat jön: összevész a pausáléban csak „Aladár”-nak szólított pincérrel, majd az egész csekket õ állja, sõt – „nyomorult cincárok!” –, legyen az õ örökös barátainak is mindig egy palack, jégbe hûtve.

Hirtelen megitatja velük a Szent János áldását, s mennek ki a kocsinhoz. Itt Mikszáth kis pihenõt tart, a világ leírása következik:

„Szép nyári éj volt, szőke éj – de talán nem is éj: fekete testvéreihez nem hasonló. Talán csak a föld álmodik az éjről és ez az álom lebeg, mint kékes, átlátszó fátyol fölötté, hogy kiédesgesse a csillagokat. És azok a bohók ki is jöttek mind. Arra a rövid időre. Mert tudjátok, az álom hamar elszáll. De minden meghódolt e látszatnak. Az erdei fák illata bejött a városba, a denevérek csapongva rajzolták óriás cirádáikat a levegőben, a leander bokrokon, melyek a »Fehér róka« előtt a járdán voltak vödrökben elhelyezve, buja pillangók háltak a virágok közt. Szelíd, ideg zsongató csönd honolt körös-körül. Az egész mindenségben nem hallatszott más, csak az a sziszegő nesz, amit a szürkék előidéztek a farkaik csapkodásával...”

És „valami jóízű szuszogás” hallatszott a kocsiból. A kislány még mindig aludt!

Tanakodás kezdődik, Szlebenits – „Misica miatt” – elképzeltetlenség tartja, hogy a gyermeket csak úgy kirakják. Esetleg Nikoláj kiemelhetné viszont a finom meleg kendőben, így hagyhatnák ott a leanderek tövében, a padon, övé maradna a kendő. Az öreg kocsis tiltakozik e tékozlás terve ellen. Szlebenits, aki olykor-olykor dühödötten kitör, letorkolja ezért is.

„Babonaság, bolondság”, mondja, „de ne neved, Nikoláj. Tudod, az Isten jóért jóval fizet...” És a kislány, így érzi Szlebenits Mihály, álmában fenn járhat most a mennyekben, s boldog – és az Isten a Misica dolgában kérlelheti, könyörületre hangolhatja. „Mintha valaki pisztolyból lőtte volna bele” az agyába, mondja ezt a gondolatot!

„Oh, Nikoláj, ha felkölténém, félek, hogy a Misica meghalna...”

Mostanra már borzongatóan szép a novella. Ki tudja, hol fordult át ilyenbe, ezzé – megtörtént a csoda, és szorongva várjuk a legrosszabbakat.

Szlebenits, talán a sok pezsgőtől is, zilált és gyatra állapotban van eddigre.

Az angol plédben kivették a kislányt a kocsiból, ezüst forintokat is kötöttek a kendő csücskébe, letették a padra, s úgy látszott, rendben lehet még minden.

Ekkor új szereplő érkezett.

„A Zorka” cseléd. Misica halála hírével. Csipkés kendő, koporsó szükségeltetik.

Isten magához vette a fiúcskát „esti harangszókor”.

Szlebenits megdermedt, majd előkapja azt a bizonyos – valódi – pisztolyt. A csehovi elv.

Ellenben nem magát akarja meglőni. Nem kell őt lefognia így Nikolájnak. A közeli Mária szobrot bántaná, Mária karján a kisdedet.

„Nem, nem – rikácsolta rémletes tekintettel – eresszetek! Nem ölöm meg magamat. Csak ő vele van bajom, ő vele, – és a kidülledt, üveges szemével a templom felé integetett – a fiát akarom lelőni. A fiamért az ő fiát!”

Madár halottaim, ember halottaim jönnek elő, más eset mind, mégis nagyon átélem én ezt a Szlebenits Mihályt.

Végül összerogy, jártányi ereje sincs, Nikoláj leülteti, vigasztalja. De az úr hallani sem akar nyugságról, csöndes könnyhullatásról. Sejtjük, mit kér borzadályosan, gyűlölködve: rugdálná össze a kislány porontyot a Nikoláj, hadd fájjon neki, hadd fájjon ez az Istennek is, akit neki miért kellene kí-mélnie már? Semmit sem akarhat ő az Istentől többé.

„Nikoláj fölvette a földről a Szlebenits kalapját, mely a huzavonában esett le, s míg a port leverte róla, pirongatta nagy gyöngédséggel...”

Ez nagyon jó! Főleg ha halljuk, miket mondott:

„– Ej, ej, hogy beszélhetsz így? Hiszen elhozom a kendőt, de még se beszélj így az Istenről. Te vagy a hibás, Szlebenits Mihály, kedves gazdám. Mert látod, az Isten nem kereskedő, akivel máról holnapra alkut köthetsz. Hogy azt mon-dod, mintha bemennél a boltjába, én ezt adom, te azt add. Az Isten jó, ezt már a boldogult atyád, az én édes uram, Szlebenits Pál is mondta, de nem könnyen hagyja magát bolonddá tenni, és már fiatal korodtól kellett volna kedvében járnod, és nem most másfél óra óta... akkor talán ő is...”

Kiderül, ezt a szobából hallja, látja már az író. Ahogy elmondja, példája: ténylegesen az élő beszéd nyomán formázza mondatait. Az az „és már...” indázás: micsoda mondat! Az ötvenes évek amerikai prózájában láttam hasonlóakat, Ottlik mesteriskolájában, olvasást tanulva, novellázást így. Értsd: a próza élvezetét, igazságát stb.

A valósággal oroszos novellává csudálatosodó írás így végződik:

-----jellel.

Megszólal, mondom, az író háta mögül a professzor, akinek igazságai egészben maradtak, bár hallgatói szétvitték ezeket, ám a tüdejét, bár ne vitték szét, ő elfogyasztotta, ronggyá szaggatta, mint azt a novella fenye-getően lassú kezdése elárulja nekünk, megszólal a tanárember, hogy: „Csukd be, kérlek, az ablakot, mert meghülök.”

És a legvége-záradék, a jó ég tudja, miért oly fontos, minden szava – választásáig lényeges mondat:

„Becsuktam, és ezzel örökre elvesztettem szemem elől Szlebenits Mi-hályt, a mi örökös barátunkat.”

Azt hiszem, nem választottam rosszul, amikor ezt az 1890-ben szü-letett elbeszélést követtem nyomon fordulóról fordulóra: az örök klasszikus elbeszéléstről tudjuk meg benne-belőle, hogy ez, mint közlési lehetőség, való igaz „a mi örökös barátunk”, még egyszer mondom, kis sallangjait elhagyva a század-dereka amerikai irodalmában is megállta volna a helyét. Az az ámulat tehát, melyet 1955 táján éreztem, 1960 után egyenesen folytatódott, s mert utána prózafordítással foglalkoztam sokat,

és évtizedeken át érdelemleges műveket is olvashattam töviről-hegyire így, s ennek ma sincs vége, az olvasás eleve az én örökös barátom maradt, s voltam közben, el ne maradjon, magam is olykor ez a Karamazov Mitya-jegyű „Szlebenits”, és melyikünk nem volt az már néha, s így Mikszáth mintegy örökvalóink egyikét világította át Kosztolányi-orvosi pontossággal, megszenvedő szenvtelenséggel.

[1997]

Mikszáth a háza előtt (archív felvétel)